

УДК 343.97

Юрій Володимирович ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Перехідне правосуддя – термін, що використовується на позначення системи юрисдикційних та неюрисдикційних заходів переходу суспільстві від тоталітарного до демократичного режиму (зазвичай, внаслідок революційних змін) або ж від конфліктного до постконфліктного, мирного стану. В проекції на площину суспільно-політичної й безпекової ситуації в Україні йдеться про модель транзиту від збройного протистояння в окремих районах Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) до стану миру.

Концепція правосуддя перехідного періоду передбачає одночасну діяльність держави й інститутів громадянського суспільства у чотирьох напрямках: 1) ефективна діяльність кримінальної юстиції; 2) відшкодування збитків жертвам; 3) інституційні реформи, що унеможливають повторення минулого; 4) офіційна констатація історичної правди [1, с. 7, 10; 2, с. 17–51 та ін.]. Навіть побіжне ознайомлення із зарубіжним досвідом реалізації вказаної концепції (Аргентина, Боснія і Герцеговина, Гватемала, Південно-Африканська Республіка, Чилі та ін.), а також розуміння її загальної логіки і цільового призначення, спрямованості на перехід до мирного співіснування, не залишають сумнівів у тому, що відповідні транзитивні соціальні практики: а) мають яскраво виражену превентивну спрямованість, постають елементом широкої ліберально-гуманістичної платформи суспільного примирення; б) реалізуються в умовах інтенсивного відтворення неординарних факторів злочинності кризового типу. Як перше, так і друге диктує необхідність у формуванні вітчизняного проекту перехідного правосуддя на базі відповідної кримінологічної стратегії. Остання, спираючись на відповідні політико-правові конвенції, повинна забезпечити мінімізацію дії криміногенних факторів соціально дезорганізаційної властивості.

Певна річ, розробка такої стратегії – справа копітка, вимагає зусиль міждисциплінарної групи дослідників, належної кримінологічної специфікації кожного з напрямів перехідного правосуддя. Втім, вже зараз можливо виділити окремі положення, настанови, що можуть розглядатися як його кримінологічні засади, а саме:

1. Забезпечення ефективності національних, змішаних та міжнародно-правових механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, що передбачає:

1) адаптацію КК України до можливостей здійснення кримінальної юрисдикції міжнародними судовими органами (перш за все Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС)) на території України. норм чинного КК України, такої трансформації, не відбулося. Варто бути свідомим того, що ті відносини, які виникли на підставі вітчизняного закону про кримінальну відповідальність з моменту вчинення злочинів на території України і щодо яких Верховна Рада України у своїх заявах визнала юрисдикцію МКС, наявні й до сьогодні. Немає юридично значущих підстав для їх припинення, адже вітчизняному кримінальному праву не відомі подібні підстави для припинення кримінально-правових відносин. Принцип територіальності дії закону про кримінальну відповідальність у просторі, а також пов'язані з ним положення варто скорегувати: а) ч. 1 ст. 6 після слів «цим Кодексом» доповнити словосполученням такого змісту: «за винятком випадків, коли вони на підставах, передбачених Конституцією України, підлягають притягненню до кримінальній відповідальності міжнародними судовими установами; б) ч. 1 ст. 7 після слів «Верховною Радою України» доповнити словосполученням «або, якщо вони підлягають притягненню до кримінальній відповідальності міжнародними судовими установами на підставах, передбачених Конституцією України»; в) ч. 1 ст. 9 після слів «суду іноземної держави» доповнити словосполученням «або міжнародної судової установи»;

2) на підставі вказаних змін до КК України – внесення змін і доповнень до КПК України щодо урегулювання порядку взаємодії органів досудового розслідування і суду України з міжнародними судовими органами (зокрема, порядок сприяння у проведенні слідчих і судових дій, спільних слідчих дій, передачі матеріалів кримінальних проваджень міжнародному судовому органу тощо);

3) ратифікацію Україною Римського статуту МКС, що відкриє можливості повноцінної взаємодії нашої держави з цим судовим органом на постійній основі, матиме додатковий превентивний ефект;

4) ініціювання Україною через Асамблею держав-членів МКС доповнень до Римського статуту щодо визначення злочину агресії;

5) криміналізацію перешкоджання діяльності міжнародних, змішаних судових органів, а також представників спостережних і миротворчих місій міжнародних організацій, які діють на території України у відповідності до міжнародних угод та чинного законодавства України;

6) забезпечення кримінологічної ефективності амністії щодо осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки, не пов'язані з посяганням на життя і здоров'я, волю, статеву свободу й недоторканність особи.

II. Забезпечення аксіологічно-релятивної методології дослідження «історичної правди», що має виходити з нелінійного розуміння історії. Важливо також врахувати й фактор дії колишньої та сучасної політичної пропаганди, що зумовлює аритмію історичного часу (згадаймо строки з вірша Н. М. Коржавіна: «...Годы потрачены на постижение того, что должно быть понятно с рождения...»), викликає дисонанс ціннісно-сміслових контекстів буття різних груп населення, подолати яких у короткостроковій перспективі імперативними методами є неможливим. У зв'язку з цим основною метою діяльності комісії правди в Україні має стати встановлення подій, з описом, максимально індиферентним до будь-яких ціннісних суджень (за виключенням правової аксіології), а надто в суспільно-політичній площині. Тобто, це має бути не аксіологічний, а переважно фактологічний досвід, спрямований на подолання конкуруючої віктимності, стигматизації, визнання жертв конфлікту й примирення.

III. Мінімізація дії фактору конкурентної віктимності, що становитиме додатковий чинник загострення суспільної напруженості при виробленні консолідованої позиції щодо минулого. Під конкурентною віктимністю прийнято розуміти загальну тенденцію сторін конфлікту конкурувати із собою за почуття віктимності, жертвовності. Цим же терміном описуються й зусилля членів груп, що беруть участь в насильницьких конфліктах, які спрямовані на виправдання власних жорстоких дій, оскільки їх група (ін-група або ми-група) нібито страждає або постраждала більше в конфлікті, ніж група супротивника (аут-група або вони-група). Такі зусилля лише посилюють ескалацію конфліктів і перешкоджають їх мирному врегулюванню [3, с. 40].

У зв'язку з цим слід зауважити, що, не дивлячись на цілком очевидну юридичну оцінку збройного протистояння в ОРДЛО у контурах міжнародного збройного конфлікту й злочину агресії проти України, неможливо «закрити очі» й на ту обставину, що значна частина громадян України, які, зокрема, опинилися на тимчасово окупованих територіях (але не тільки, а також ті, які проживають і на підконтрольній українській владі території і також мають розглядатися фактичною стороною внутрішньо-суспільного конфлікту), є в більшій чи меншій мірі активними, але ідейними учасниками цього конфлікту, що проєктують на себе жертвовність в тому числі й в частині втрат окупаційних військ. Саме вони складають одну зі сторін процесу примирення в контексті зниження конкуруючої віктимності.

Не зайвим також буде вказати й на те, що лише за приблизними підрахунками неурядових організацій кількість жертв (загиблих і поранених) збройної агресії на території України сягає більш як 30 тис. осіб. Продовження протистояння лише загострюватиме і фізичний і колективно-емоційний, трансперсональний вимір конкуруючої віктимності, що може бути суттєвою перепорою на шляху до реалізації перехідного правосуддя в цілому. Тож варто зосередити увагу на зниженні інтенсивності відтворення цього феномену специфічними інформаційними, медіаційними заходами.

IV. Мінімізація дії факторів відчуженості й стигматизованості населення ОРДЛО, внутрішньо переміщених й деяких інших категорій осіб. Такими факторами є: а) наявність «лінії розмежування», що не лише фізично, а й ментально дезінтегрує населення України; б) спеціальні, відмінні від загальних та в значній мірі дискримінаційні правові процедури призначення соціальних виплат (в тому числі й пенсій) та контролю за їх здійсненням для внутрішньо переміщених осіб, що встановлюються, зокрема, Постановою КМУ «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08.08.2016 р. № 365; дискримінаційні обмеження у виборчих правах тощо; в) специфічний дискурс – особливі мовленнєві засоби позначення, внутрішньо переміщених осіб, населення ОРДЛО та решти територій України з

одного боку, а з іншого – прихильників різних зовнішньополітичних курсів, бачення й оцінки радянського минулого нашої країни.

Список бібліографічних посилань

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
2. Transitional justice and economic, social and cultural rights. New York ; Geneva, 2014. 59 p. URL : <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR-PUB-13-05.pdf> (дата звернення 20.02.2019).
3. Гарькавец С. А. Проблема конкурентной виктимности и вооружённый конфликт на Юго-Востоке Украины. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2016. Т. 21, Вип. 2 (42). С. 39–49.

Одержано 04.03.2019

УДК 343.412

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права
Харківського економіко-правового університету

**РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ
ЗАХИСТУ СВОБОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЙОГО РЕЗУЛЬТАТИ**

Минуло майже 17 років з появи в Кримінальному кодексі України норми про відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Однак, незважаючи на це, в Україні продовжується наступ на свободу слова, посягання на життя, здоров'я, власність журналістів [1]. 2018 рік продовжив сумну традицію у сфері порушень свободи слова, в черговий раз зафіксувавши понад 200 порушень свободи слова в Україні [1]. При цьому у першому півріччі 2018 року спостерігався різкий ріст саме фізичної агресії та нападів на журналістів. Засоби масової інформації підтверджують, що вбивство громадської активістки Гандзюк К. В. справило охолоджуючий ефект на журналістів, особливо в регіонах, які почали більш обережно критикувати владу та її представників. Зазначене потребує самостійного більш детального та глибокого дослідження.

У 2014 році такі міжнародні організації, як «Репортери без кордонів» та Комітет захисту журналістів, включили Україну до трійки країн світу, що є найбільш небезпечними для журналістів (після Сирії та Палестини) [2]. Підстави – протягом року на території України загинуло 7 журналістів, з них один, В. Веремій, убитий під час подій на Майдані, і 6 – у зоні АТО. 2016 рік продовжив сумну традицію. 20 липня з використанням вибухового пристрою цинічно та відкрито було вбито відомого журналіста П. Шеремета [3]. Сучасні негативні тенденції у сфері свободи слова підтверджуються й офіційною статистикою. Згідно даних Генеральної прокуратури України, якщо у 2016 році було зареєстровано 92 перешкоджання професійній діяльності журналістів, погроз та насильства щодо журналістів – 34, знищення майна журналіста – 4, то у 2017 році зареєстровано 114 перешкоджань законній професійній діяльності журналістів, 33 – погроз та насильства; 8 посягань на власність, 1 замах на життя [4].

За даними Інституту масової інформації картина виглядає ще гірше [1]. У 2017 році на неокупованій території України ІМІ зафіксував 281 випадок порушень свободи слова, у 2016 році – 264 випадків, у 2015 році – 310 випадків, у 2014 році – 995 випадків.

Лідером за кількістю порушень у 2017 році стала категорія «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» – 92 випадки. Друге місце посіла категорія «обмеження доступу до публічної інформації» – 41 випадок. За кількістю порушень на четвертому місці опинилися напади і побиття журналістів – 30 випадків. П'яте місце за кількістю порушень посіли кібератаки – 15 випадків.

Все вищевикладене змусило законодавця здійснити низку кроків з вдосконалення чинного кримінального законодавства. Так, для посилення правового захисту журналістів у 2015–2016 роках